

Dariusz Marzęta

Srebrne monety Cesarstwa Trapezuntu

<https://blognumizmatyczny.pl/2026/03/05/kacik-rzymsko-bizantyjski-srebrne-monety-cesarstwa-trapezuntu/>

(05.03.2026)

Cesarstwo Trapezuntu narodziło się w 1204 roku, w czasie gdy świat bizantyński pogrążył się w chaosie po zdobyciu Konstantynopola przez uczestników IV krucjaty. Upadek dawnej stolicy oznaczał rozpad dotychczasowego porządku, ale jednocześnie stworzył okazję dla nowych ambicji. W tych okolicznościach bracia Aleksy i Dawid Komnenowie, należący do obalonej dynastii cesarskiej, przejęli władzę nad południowym wybrzeżem Morza Czarnego i uczynili Trapezunt centrum swojego państwa. Choć ich władztwo było niewielkie, od początku postrzegali je jako prawdziwą kontynuację Bizancjum – zachowali grecki język, prawosławną wiarę i bizantyjski ceremoniał, a sami tytułowali się cesarzami Rzymian.

Państwo to w dużej mierze zawdzięczało swoje przetrwanie położeniu. Trapezunt leżał na styku ważnych szlaków handlowych prowadzących z Europy do Azji, co szybko uczyniło go ważnym ośrodkiem wymiany towarów. Do miasta przybywali kupcy z Wenecji i Genui, a handel przynosił władcom znaczne dochody. Z jednej strony oznaczało to bogactwo i rozwój, z drugiej – konieczność lawirowania między interesami potężnych republik morskich. Mimo to pieniądze z handlu pozwalały utrzymywać dwór i wspierać kulturę oraz sztukę, z których Trapezunt zasłynął w regionie.

Historia cesarstwa była jednak pasmem ciągłych wyzwań. Trapezunt znajdował się w otoczeniu silniejszych sąsiadów i przez lata musiał bronić swojej niezależności przed Seldżukami, Mongołami, a w końcu Turkami osmańskimi. Równie groźne okazywały się problemy wewnętrzne – spory dynastyczne i walki o władzę, które szczególnie osłabiły państwo w XIV wieku. Pomimo tych trudności władcy Trapezuntu potrafili wykazać się polityczną elastycznością, zawierając sojusze, często umacniane małżeństwami, i umiejętnie balansując między potężniejszymi przeciwnikami. Dzięki temu państwo przez długi czas zachowywało względną stabilność i pozostawało ważnym ośrodkiem kultury oraz życia dworskiego.

W XV wieku sytuacja cesarstwa stawała się jednak coraz bardziej beznadziejna. Ekspansja Imperium Osmańskiego stopniowo odcinała Trapezunt od świata zewnętrznego, a nadzieje na skuteczną pomoc z Zachodu okazały się złudne. Ostateczny cios przyszedł w 1461 roku, gdy sułtan Mehmed II zdobył stolicę cesarstwa i zmusił ostatniego cesarza, Dawida Komnena, do kapitulacji. Upadek Trapezuntu zakończył istnienie ostatniego niezależnego państwa wyrosłego z tradycji bizantyńskiej, choć pamięć o nim i jego kulturowe dziedzictwo przetrwały jeszcze długo po zniknięciu cesarstwa z mapy.

Początki mennictwa Cesarstwa Trapezuntu wywodziły się bezpośrednio z mennictwa bizantyńskiego. System monetarny został oparty na srebrze. Początkowo emitowano srebrne monety sferyczne, metrologicznie powiązane z bitymi w Bizancjum elektronowymi aspron trachy. Ważyły one ok. 3 g. Po pewnym czasie uznano jednak, że znacznie korzystniejsze będzie powiązanie mennictwa Trapezuntu z mennictwem sąsiadów, a zwłaszcza Turków Seldżuków. Rozpoczęto więc emisję srebrnego aspra o wadze nieco niższej niż 3 g i próbie 87-90%. Stał się on podstawą systemu monetarnego Cesarstwa Trapezuntu. Z biegiem czasu zarówno waga, jak i próba srebra ulegały jednak obniżeniu. Na przełomie XIII i XIV stulecia aspry ważyły ok. 2,2 g i były bite ze srebra próby 75%. W połowie XV wieku waga spadła do ok. 0,9 g, a próba srebra do ok. 50%.

Obfita srebrna produkcja mennicza Trapezuntu opierała się na bogatych złożach srebra w Gümüşhane (dziś w Turcji). Obieg trapezunckich asprów wykraczał znacznie poza obszar cesarstwa. W krótkim czasie stały się one lokalnym pieniądzem międzynarodowym, docierając do Azji Mniejszej, krajów kaukaskich i na Krym. Z kolei w Gruzji rozwinęła się obfita produkcja naśladownictw srebrnych monet Cesarstwa Trapezuntu.

Wśród uczonych istnieje pewna kontrowersja dotycząca początków srebrnego mennictwa Cesarstwa Trapezuntu. Zdaniem O. Retowskiego – największego badacza tego tematu – pierwsze srebrne aspry bił Jan I Aksuch (1235-1238).^[i] Charakteryzowały się one rysunkiem postaci św. Eugeniusza na awersie oraz cesarza na rewersie. Problem polega na tym, że ten sam typ ikonograficzny bił panujący kilkadziesiąt lat później Jan II (1280-1297). O. Retowski wysunął hipotezę, że emisje te można rozróżnić dzięki odmiennemu zapisowi imienia władcy: ΙωΑΝΝΙC na monetach Jana I oraz mocno skrócone Ιω – na monetach Jana II. Wszystko wskazuje jednak na to, iż rację mają

numizmatycy, którzy monety z obydwoma formami imienia cesarskiego przypisują Janowi II. Świadczą o tym badania próby srebra obydwu odmian przeprowadzone przez D. M. Metcalfa, które wykazały ich bardzo duże podobieństwo.^[ii]

W świetle powyższych ustaleń pierwsze srebrne monety Cesarstwa Trapezuntu bił następca Jana I – Manuel I (1238-1263). Początkowo nie były to aspry, lecz srebrne monety sferyczne. Na awersie posiadały one wizerunek Matki Boskiej na tronie, na rewersie – postać Manuela I z labarum w prawej ręce i akacją w lewej.

Aspron Trachy (srebro) Manuel I (1238-1263), fot. coins.labarum.info

Po pewnym czasie srebrne miseczki zostały zastąpione przez aspry – charakterystyczną srebrną monetą Cesarstwa Trapezuntu. Ogólny typ ikonograficzny asprów Manuela I jest dość prosty. Na awersie umieszczono stojącą na wprost postać św. Eugeniusza z krzyżem w ręku, po bokach świętego – napisy. Na rewersie widnieje stojąca postać cesarza Manuela I na wprost. W prawej ręce władca trzyma labarum, w lewej – akację lub globus z krzyżem. U góry po prawej stronie, z nieba wyłania się ręka Boga (Manus Dei) błogosławiąca cesarza. Po bokach rewersu – podobnie jak na awersie – znalazły się napisy. W ramach tego ogólnego typu w ciągu długiego panowania Manuela I wybito olbrzymią liczbę odmian i wariantów.

Asper Manuel I (1238-1263) – odmiana z akacją, fot. coins.labarum.info

Asper Manuel I (1238-1263) – odmiana z globusem z krzyżem, fot. coins.labarum.info

Wśród srebrnych monet Manuela I D. Sear wyodrębnił jeszcze jeden nominał – $\frac{1}{4}$ aspra. Moneta powtarza schemat ikonograficzny asprów, waży jednak zaledwie 0,7 g (przy średniej wadze asprów wynoszącej ok. 2,85 g).

Kolejnym władcą Cesarstwa Trapezuntu bijącym srebrne monety był Jan II (1280-1297). Reprezentują one ten sam typ co aspry Manuela I. Różnią się oczywiście napisami – imieniem Jana umieszczonym na rewersie. Wśród bogatego mennictwa Jana II również – podobnie jak w przypadku Manuela I – można wyodrębnić odmiany, w których cesarz trzyma w lewej dłoni akację lub glob z krzyżem.

Asper Jan II Komnen (1280-1297)

Av.: Święty Eugeniusz stojący na wprost, z nimbem wokół głowy, z długim krzyżem w prawej ręce. W polu monety napis: O z literą A wewnątrz EV/ ΓΕ(NIOC)

Rv.: Jan II stojący na wprost, w koronie z pendiliami, trzymający w prawej ręce labarum, w lewej glob z krzyżem. U góry po prawej Manus Dei (Ręka Boga błogosławiąca cesarza), u dołu po prawej – gwiazda Dawida. W polu napis: ΙωΟ KOMNH/ (NOC?)

Sear 2609 (podobny), Sommer T5.9

22-23 mm; 2,86 g

Zawirowania polityczne w Cesarstwie Trapezuntu doprowadziły do krótkotrwałego panowania Teodory, siostry Jana II i córki Manuela I. Miało to miejsce w roku 1284. Władczyni pozostawiła po sobie aspry w typie swych poprzedników:

- Av.: św. Eugeniusz z krzyżem, napisy
- Rv.: Teodora trzymająca w prawej ręce globus z krzyżem, lewa ręka na piersi, u góry z lewej strony Manus Dei, napisy (imię cesarzowej)

Asper Teodora (1284), fot. coins.labarum.info

Po krótkim epizodzie rządów siostry władzę przejął ponownie Jan II. Pod koniec jego panowania wyemitowano serię asprów z postaciami dwóch władców na rewersie:

- Av.: św. Eugeniusz z krzyżem, napisy
- Rv.: Jan II z labarum w prawej dłoni oraz jego syna Aleksego II z berłem w lewej dłoni, pomiędzy nimi glob z krzyżem, napisy

Asper Jan II Komnen (1280-1297) – odmiana z synem, Aleksym II na rewersie, fot. coins.labarum.info

Po śmierci Jana II władzę w państwie przejął jego syn i następca Aleksey II. Jako pierwszy wprowadził on konne wyobrażenia postaci umieszczonych zarówno na awersie, jak i na rewersie.

Asper Aleksey II Komnen (1297-1330)

Av.: Święty Eugeniusz z nimbem wokół głowy, jadący na koniu w prawo i trzymający krzyż w prawej ręce, u dołu roślina. Napis: O z literą A wewnątrz EV/ NH

Rv.: Aleksey II w koronie z pendilami jadący na koniu w prawo i trzymający berło w prawej ręce. W prawym polu u góry słońce. Napis: A – EN/ N N

Sear 2619, Sommer T7.2

ok. 20-21,5 mm; 2,10 g

Ten schemat ikonograficzny utrzymał się już do końca istnienia Cesarstwa Trapezuntu. Kolejni władcy bili aspy z wizerunkiem św. Eugeniusza na koniu na awersie oraz konne przedstawienie cesarza na rewersie. Dwaj spośród następców Aleksego II również nosili imię Aleksey – Aleksey III (1349-1390) oraz Aleksey IV (1416/17-1429). Sposobem na odróżnienie ich emisji od monet Aleksego II jest średnica i waga. Aspy z biegiem czasu stawały się bowiem coraz mniejsze i lżejsze.

Asper Andronik III (1330-1332), fot. coins.labarum.info

Asper Manuel II (1332), fot. coins.labarum.info

Asper Bazyli (1332-1340), fot. coins.labarum.info

Asper Aleksy III (1349-1390), fot. coins.labarum.info

Asper Manuel III (1390-1416)

Av.: Święty Eugeniusz z nimbem wokół głowy, jadący na koniu w prawo i trzymający krzyż w prawej ręce, w polu monety napis, na dole gwiazda

Rv.: Manuel w koronie z pendiliami jadący na koniu w prawo i trzymający berło w prawej ręce, w polu napis, na dole gwiazda

Sear 2637, Sommer T13.2

14-14,5 mm; 0,78 g

Asper Aleksy IV (1417-1429), fot. coins.labarum.info

Asper Jan IV (1429-1459), fot. coins.labarum.info

[i] O. Retowski: Die Münzen der Komnen von Trapezunt, Moskwa 1910-1911

[ii] D. M. Matcalf: Analysis of the Metal Contents of Medieval Coins, [w:]
Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coinage,
Londyn 1972, s. 387-391